

Г.Я.Адамовіч

Кантэкстуальнае вывучэнне літаратуры: міждысцыплінарны аспект

Ідэя міждысцыплінарнасці можа быць названа адной з ключавых ідэй навуковага і мастацкага пазнання. З аднаго боку, яна апазіцыйная ідэі вузкай прафесіяналізацыі. Думка Г. Гесэ, выказаная ў сярэдзіне ХХ ст., пацвярджае наяўнасць гэтай апазіцыі – дзвюх мэт, двух ідэалаў: “у сваёй галіне дасягаць дасканаласці і захоўваць жывасць і эластычнасць сваёй дысцыпліны... другі ідэал – думка пра ўнутранае адзінства ўсіх духоўных вымогаў чалавека, думка пра універсальнасць...” [3, с. 197].

Выступаючы часткай апазіцыі, ідэя міждысцыплінарнасці, з другога боку, карэліруе з паняццямі іншых апазіцыйных радоў: структура – сістэма, частка – цэлае, аналіз – сінтэз. Нават з пазіцый фармальнай логікі мы падыходзім да абнаўлення лагічнай сувязі паміж паняццем “мідысцыплінарнасць” і паняццямі “сінтэз”, “сістэма”, “цэлае”. Аполінія (“сінтэз”, “сістэма”, “цэласнасць” – вытворнае ад “цэлага”) шырока выкарыстоўваюцца ў гісторыка-тэарэтычных даследаваннях сучасных літаратуразнаўцаў. Відавочны метадалагічны характар падобнага суаднясення. Газам з тым паняцце “сінтэз” звязваюць з пэўным этапам развіцця (або даследавання) з’явы. Паняццем “цэласнасць” абазначаюць заканамернасць узаемадзеяння часткі і цэлага. Паняццем “сістэма” характарызуюць “аб’ект як нешта цэлае (адзінае), складанае, пра што немагчыма адразу даць уяўленне...” [7, с. 419]. Сістэмны аналіз (падыход), такім чынам, выступае агульнанавуковай метадалагічнай парадыгмай. Прычым, сярод яго параметраў знаходзім і такія: “пачатковая неакрэсленасць праблемнай сітуацыі і шматкрытэрыяльнасць задачы”, апора “на асноўныя паняцці тэорыі сістэм і філасофскія канцэпцыі, якія закладзены ў аснове даследавання агульнасістэмных заканамернасцей”, аб’яднанне “спецыялістаў розных галін ведаў” і інш.” [7, с. 442].

Адасобіўшы два бакі пазнання і практычнай дзейнасці ў трагедыі “Фаўст”, Гётэ выказвае заклапочанасць, калі спалучэння паміж імі не адбываецца:

«...Любой предмет желая изучить, чтоб ясное о нем познание получить,
Ученый прежде душу изымает, затем предмет на части расчленяет.

И видит их...

Да жаль, духовная их связь тем временем исчезла, унеслась...» [7, с.69].

Звяртаючыся да гэтай формулы Гётэ і тым самым актуалізуючы праблему мідысцыплінарнасці, В.Н.Волкава падкрэслівае канчатковую мэту сістэмнага аналізу – скасаванне аднабаковасці, утылітарнасці навуковага пазнання. Яна сцвярджае: “Но в отличие от продолжения у Гётэ

«Да жаль, духовная их связь тем временем исчезла, унеслась...»

системный анализ сохраняет и обеспечивает эту духовную связь, т.е. **целостное представление об объекте** и процессе принятия решения» (выдзелена намі – Г.А. [7, с. 442]).

Сістэмнае даследаванне літаратуры развіваецца ў Беларусі ўжо не адно дзесяцігоддзе і ўлічвае не толькі ўнутрылітаратурны вектар, але і з’яву мідысцыплінарнасці. З аднаго боку, сістэмны аналіз арыентуе на даследаванне

літаратуры як аб'екта-сістэмы – асобнага ад іншых віду мастацтва, што развіваецца па ўласцівых толькі яму законах, мае сваю гісторыю ў часе і прасторы, адметны пастаянным з'яўленнем новых і найноўшых феноменаў. З другога боку, літаратура выступае як адзін з чыннікаў або падсістэм у сістэмах іншых узроўняў абагульнення: грамадства, культура, цывілізацыя, чалавек, Сусвет. Таму дзякуючы выкарыстанню сістэмнага аналізу аказваецца магчымым выйсце ў сферу міждысцыплінарнасці, калі адна і тая ж рэчаіснасць, у т. л. эстэтычная як пераствораная творцам “першая” рэчаіснасць, асэнсоўваецца, тлумачыцца з дапамогай не толькі законаў і паняццяў мастацкай творчасці, але і пазамастацкімі паняццямі і катэгорыямі.

Паняцце міждысцыплінарнасці набывала актуальнасць у розныя перыяды, а ў пачатку ХХІ ст. звязана з прыняццем новых адукацыйных стандартаў, дзе яно абазначана ў якасці аднаго са скразных напрамкаў сучаснага развіцця навук і сістэмы адукацыі. Новая канцэпцыя развіцця сістэмы адукацыі ў Рэспублікі Беларусь яшчэ не прынятая. Разам з тым у БДПУ распрацаваны і выдзвінуты арыгінальныя праекты, дзе сярод ключавых названы прынцып “сістэмнасці (адзінства дыферэнцыяцыі, інтэграцыі і іерархічнай арганізацыі)” развіцця адукацыі [6, с. 3], а сучасны яе змест характарызуецца як адкрытая дынамічная сістэма, якая сярод іншага павінна “адлюстроўваць міждысцыплінарны характар чалавеказнаўчых ведаў” [6, с. 17–18].

Сістэмны аналіз разглядаецца намі як канкрэтны аспект або парадыгма прымянення ідэі міждысцыплінарнасці ў сферы навуковага пазнання.

Зварот да міждысцыплінарных даследаванняў у літаратуразнаўстве абумоўлены самой сутнасцю літаратуры як спецыфічнага феномена пазнання, адрознага ад іншых відаў – рэлігійнага, навуковага – і разам з тым існуючага з імі ў пэўным адзінстве. Прынцыповая адрознасць гэтых сфер спасціжэння свету і чалавека спрыяе іх развіццю і росквіту. Часовае іх злучэнне на глебе міждысцыплінарнасці апладняе кожную з іх, насычае ідэямі і вобразамі, якія могуць быць разгорнуты, даследаваны і ўспрыняты як уласныя здабыткі, каталізатары далейшых пошукаў, ферменты новых адкрыццяў у прыватнай галіне пазнання.

Прагнутае, якая злучае два тыпы пазнання – навуковае і мастацкае, пісаў М.Багдановіч. Ужо ў пачатку ХХ ст. беларускі паэт папярэджваў, што раскол паміж імі, адасабленне аднаго ад другога без этапаў узаемазлучэння маюць негатыўныя наступствы як для развіцця саміх навук і літаратуры, так і для чалавека, у якога гэтыя дзве сферы аказаліся разадасобленыя: «...Наше поэтическое мировоззрение совершенно оторвано от мировоззрения научного; они чужды друг другу, не согласованы между собой; эволюция в одной из этих областей не оказывает ощутительного влияния на состояние другой, и, в конце концов, наша духовная сфера оказывается *расколотой надвое*» [2, с. 196]. У апошнія дзесяцігоддзі ХХ ст. пра негатыўныя наступствы гэтай “расколатасці” папярэджваў А.Адамовіч, апіраючыся на спадчыну і аўтарытэт Льва Талстога: “Важнейшей из проблем является и вот эта – ее сегодня формулируют как «ножницы между техническим прогрессом и нравственным движением, уровнем человечества»; «Ножницы», которые увидел, о которых предупреждал Лев Толстой («по степени своего нравственного развития люди не имеют права

на пользование опасной для жизни техникой»), сегодня способны перерезать самое нить жизни – на всей планете!» [1, с. 196].

Міждысцыплінарасць – гэта не толькі спроба знайсці агульнае паміж літаратурай і навукай, але гэта, па нашым глыбокім перакананні, таксама парадыгма актуальнага літаратуразнаўства. Разважаючы аб мэтазгоднасці сістэмных даследаванняў, якія ў 1960–70-я гады абазначаліся паняццем “комплексны падыход”, вядомы тэарэтык літаратуры Л.І.Цімафееў гаворыць пра магчымую плённасць кантактаў у напрамку міждысцыплінарасці: “Для далейшага развіцця навукі пра літаратуру вялікую цікавасць уяўляе комплекснае вывучэнне літаратуры і мастацтва ўвогуле з прыцягненнем сумежных навук (філасофіі, гісторыі, псіхалогіі, лінгвістыкі, фізіялогіі, законаў успрымання твораў мастацтва і інш.). Такого кшталту праца дапаможа многае зразумець па-іншаму і ў вобласці тэорыі літаратуры» [8, с. 20]. Сказанае ў самым пачатку 70-х гадоў Л.І. Цімафеевым пацвярджаецца самім ходам развіцця навукі, што было абагульнена ў пачатку 2000-х: “У 1960 – 1980-я гг., калі пашырэнне міждысцыплінарных сувязей стала неабходнай умовай для далейшага развіцця гуманітарных ведаў, атрымала распаўсюджванне і комплекснае вывучэнне літаратуры» [5, с. 38]. Азіраючыся на пройдзены за гэтыя дзесяцігоддзі шлях пазнання ў сферы гуманітарных навук, можна сцвярджаць: плённасць міждысцыплінарных кантактаў – факт даказаны і пацверджаны шматлікімі даследаваннямі. Гэта адзін з напрамкаў развіцця навуковага пазнання, які можа быць з поспехам скарыстаны і новымі пакаленнямі даследчыкаў, і можа прыцягвацца для прафесійнага навучання маладога пакалення, спецыялістаў у розных сферах духоўнай і матэрыяльнай дзейнасці.

Такім чынам, у 1960–80-я гг. міждысцыплінарасць актуалізуецца ў форме сістэмнага (комплекснага) вывучэння літаратуры. Два кірункі акрэсліваюць у яго межах даследчыкі – выкарыстанне *тэрміналогіі* і зварот да *метадалогіі* іншых дысцыплін. Так, Л.І. Цімафееў піша: “... вялізныя поспехі дакладных навук выклікаюць натуральнае памкненне прадстаўнікоў гуманітарных навук узбагаціць вывучэнне свайго прадмета, звярнуўшыся да *тэрміналогіі* і – галоўнае – да *метаду* дакладных навук” (выдзелена намі – Г.А. [8, с. 20]). В.Зінчанка, В.Зусман, З.Кірнэзэ падагульняюць: комплекснае вывучэнне літаратуры праводзіцца «з далучэннем *аналітычных сродкаў* і *метадалагічнай базы* іншых навук, уключаючы прыродазнаўчыя, матэматыку, кібернетыку» [5, с. 38].

На наш погляд, міждысцыплінарасць варта разумець і яшчэ ў адным аспекце. Гэты напрамак міждысцыплінарасці быў вылучаны ў межах сістэмнага вывучэння літаратуры. *Праблемны падыход* звязаны з комплексным даследаваннем той ці іншай праблемы. Так, на працягу дзесяцігоддзяў у кантэксце гістарычных, філасофскіх, культуралагічных дыскурсаў даследаваліся праблемы вайны, вёскі, сям’і, моладзі, чалавека і грамадства, чалавека і прыроды, і г.д. Праблемнасць – адзін з напрамкаў сістэмнага аналізу, які дазваляе параўнаць розныя кірункі або варыянты вырашэння адной праблемы. Літаратурны факт у гэтым плане выступае як канцэпт – філасофска-мастацкая парадыгма, у якой замацавана тая ці іншая структура ведаў пра чалавека і свет. Праз яго найбольш поўна выяўляецца значная праблема; як пэўная адзінка

(«крышталь», формула, архетып), ён мае ў сканцэнтраваным выглядзе (фермента, зерня) згорнутыя магчымасці для раскрыцця сваёй глыбіннай сутнасці, шматграннасці. Сапраўды, думка пра канцэпт – адна з найбольш актуальных для сучаснага літаратуразнаўства і кампаратывістыкі: адзінка з’яўляецца часткай цэлага, носьбітам, праекцыяй множнасці, праз асобны элемент (мікрасвет) бачыцца структура і цэлае макрасвету. Так, для беларускай (і шэрага замежных) літаратур лёсавызначальнымі бачацца канцэпты «зямлі», «волі», «шляху», «вёскі» і «гораду» (як і «гораду-вёскі»), «сцяны» («мура»): у Беларусі – «мяжы» або «сцяны», у Францыі ў сямейным рамане (Ф.Марыяк) – «клеткі», у экзістэнцыялізіме (Ж.П.Сартр) – «мура», у балгарскім варыянце (П.Вежынаў) – «бар’еру», японскім (К.Абэ) – «у пяску» і інш. Даследаванні канцэптасферы беларускай літаратуры звязаны з вывучэннем мадэлей мастацкага свету ў творчасці розных пісьменнікаў, спецыфікі нацыянальна ідэнтычнага ў сістэме агульначалавечых каштоўнасцей, заканамернасцей статыкі і дынамікі ў развіцці нацыянальнага літаратурнага працэсу ў кантэксце сусветнай літаратуры.

Такім чынам, прынцып сістэмнасці значна пашырыў кола навуковых даследаванняў, у т.л. літаратуразнаўчых. А гэтым ён стаў асновай новай метадалагічнай парадыгмы – сістэмнага падыходу, азнаменаваўшы тым самым зварот да ідэі міждысцыплінарнасці ў кантэксце новай метадалогіі.

Міждысцыплінарнасць у гэтым асpectsе можна абазначыць як вывучэнне адной і той жа **рэальнасці** прадстаўленай розных навук і мастацтваў, што забяспечвае яе шматаспектнае, шматаскловае пазнанне, апіраючыся на дадзеныя і метадалогію розных навук. Літаратуразнаўства мае агульную сферу з іншымі навукамі, калі літаратура даследуецца не столькі як **«мастацкі свет»**, колькі як **«свет»**, што развіваецца па агульных, незалежных ад чалавека фундаментальных законах і з’яўляецца прадметам вывучэння ў розных навук, у т.л. з’яўляецца прадметам пазнання і адлюстравання ў творах літаратуры.

З развіццём метадалогіі і практыкі міждысцыплінарных даследаванняў міждысцыплінарнасць вымагала фармалізацыі даследаванняў, вызначэнню пэўных алгарытмаў аналізу, прывядзенню іх вынікаў да нейкіх абагульняльных, фармалізаваных высноў. Ёсць, на нашу думку, сэнс сцвярджаць, што гісторыя выкарыстання сістэмнага падыходу ў літаратуразнаўстве ў другой палове XX – пачатку XXI стст. працягае паміж фармалізацыяй літаратуразнаўчага аналізу і вербалізацыяй выпрацаваных этапаў або алгарытмаў аналізу.

Мадэляванне шматузроўневых іерархічных сістэм спрыяе ўпарадкаванню мастацкага свету пісьменніка не столькі адносна самога эстэтычнага свету, які не заўсёды карэліруе са з’явамі аб’ектыўнага свету, колькі ў адпаведнасці і згодна з законамі менавіта “першай” рэчаіснасці, што паглыбляе пазнанне літаратурнай класікі, магчымасці яе пашыранага вывучэння ў новай гісторыка-культурнай прасторы.

Такім чынам, сістэмны аналіз, будучы па-ранейшаму актуальнай навукова-даследчай парадыгмай, дазваляе вылучыць спецыфічныя паняцці і заканамернасці, адпаведна з якімі ідзе фарміраванне і развіццё літаратуры як асобнага віда чалавечай дзейнасці, а таксама з пазіцыяй якіх гэты від можа быць даследаваны і інтэрпрэтаваны – і як самастойная сфера творчасці, і ў

супастаўленні і проціпастаўленні з іншымі відамі і формамі чалавечай дзейнасці. Менавіта ў такім напрамку і ў канкрэтным фармальна-змястоўным пераламленні метадалогія сістэмнага аналізу намі інтэрпрэтуецца ў якасці актуальнай парадыгмы міждысцыплінарных даследаванняў.

Літаратура:

1. Адамовіч, А. М. Додумываць до конца: Литература и тревоги века / А.М. Адамовіч.— М.: Сов. писатель, 1988.— 492 с.
2. Багдановіч, М. Поўны збор твораў: У 3 т. / М. Багдановіч / Акад. навук Беларусі. Ін-т літ. імя Я. Купалы; Рэдкал. В. В. Зуёнак і інш.— Мінск: Навука і тэхніка, 1992—1995.— Т. 2.— 599 с.
3. Гесэ, Г. Гульня шкляных перлаў: Спроба жыццёпісу Магістра Гульні Ёзэфа Кнэхта з дадаткам ягоных твораў: Раман / Г. Гесэ; Пер.з нем. В.Сёмуха. – Мінск: Маст.літ., 1991. – 476 с.
4. Гете, И.В. Собр.соч.: В 10 т. Т. 2: Фауст / И.В. Гете. – М.: Худож.лит., 1976. – 509 с.
5. Зинченко, В. Г. и др. Методы изучения литературы. Системный подход / В.Г.Зинченко, В.Г. Зусман, З.И. Кирнозе.— М.: Наука, 2002.— 200 с.
6. Концепция развития системы педагогического образования в Республике Беларусь: проект / П.Д.Кухарчик [и др.]: под общ.ред. И.И.Цыркуна. – Минск: БГПУ, 2008. – 32 с.
7. Системный анализ и принятие решений: Словарь-справочник. – М.: Высш. школа, 2004.— 616 с.
8. Тимофеев, Л. И. Основы теории литературы: Учеб.пособие / Л.И.Тимофеев. – М.: Просвещение, 1976. – 448 с.